

J.B.UOTSIN QARASHLARINING ZAMONAVIY TA'LIMDAGI O'RNI*Baxtiyorova Zohira Olim qizi**Shahrisabz davlat pedagogika instituti**Ijtimoiy fanlar fakulteti Psixologiya**yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada amerikalik psixolog J.B. Uatsontomonidan ilgari surilgan behavioristik qarashlarning zamonaviy ta'lim tizimidagi nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda Uotson ta'lim jarayonida tashqi muhit omillari, rag'batlantirish va mustahkamlash mexanizmlarining o'rni haqidagi g'oyalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, behaviorizm konsepsiyasining bugungi kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim natijalarini baholash hamda o'quvchilarning xulq-atvorini boshqarishga doir zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashuv jihatlari ilmiy asosda yoritiladi. Maqolada ta'lim jarayonida bilimni egallashdan ko'ra, o'rganiladigan xatti-harakatlarni shakllantirishga qaratilgan yondashuvning ustun va cheklangan tomonlari qiyosiy tahlil qilinadi. Xususan, Uotson qarashlarining tanqidiy jihatlari, ya'ni shaxsning ichki psixik jarayonlarini e'tibordan chetda qoldirishi masalasi ham muhokama etiladi. Tadqiqot natijalari behavioristik yondashuvni zamonaviy ta'lim amaliyotida selektiv va maqsadli qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur maqola pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun nazariy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: behaviorizm, J.B. Uatson, zamonaviy ta'lim, xulq-atvor, rag'batlantirish, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В статье рассматривается место и значение бихевиористских взглядов американского психолога J.B. Uatsonв системе современного образования. Основное внимание уделяется анализу идей ученого о решающей роли внешней среды, стимулов и подкрепления в формировании поведения обучающихся. В работе показано, что принципы бихевиоризма сохраняют актуальность в контексте современных образовательных технологий, ориентированных на достижение конкретных результатов обучения и формирование практических навыков. Особое место в исследовании занимает сопоставление классических бихевиористских положений с компетентностным подходом и системой оценивания образовательных достижений. Отмечается, что методы поощрения и контроля, основанные на идеях Уотсона, находят применение в управлении учебной мотивацией и дисциплиной обучающихся.

Вместе с тем в статье критически осмысливаются ограничения бихевиоризма, связанные с недооценкой внутренних психических процессов личности. Сделан вывод о целесообразности интеграции бихевиористских идей в образовательную практику в сочетании с гуманистическими и когнитивными подходами. Материалы статьи могут быть использованы в научных исследованиях по педагогике и психологии, а также в процессе подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: бихевиоризм, Дж. Б. Уотсон, современное образование, поведение, стимул, педагогическая технология.

Kirish. amonaviy ta'lim tizimi shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijtimoiy moslashuvi va amaliy faoliyatga tayyorgarligini ta'minlashga qaratilgan murakkab va ko'p qatlamli jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayonda pedagogik va psixologik nazariyalar muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Ayniqsa, XX asr boshlarida shakllangan va ta'lim jarayoniga ilmiylik, ob'ektivlik hamda kuzatuvga asoslangan yondashuvni olib kirgan behavioristik ta'lim konsepsiyasi hozirgi davrda ham ilmiy muhokamalardan chetda qolmayapti. Mazkur yo'nalishning asoschisi sifatida tan olingan **Jon B. Uatson** qarashlari ta'lim jarayonida o'quvchi xulq-atvorini shakllantirish masalasiga tubdan yangi yondashuvni taklif etgani bilan ahamiyatlidir.

Behaviorizm nazariyasiga ko'ra, inson xulq-atvori tashqi muhit ta'siri ostida shakllanadi va uni ilmiy o'rganish faqat kuzatiladigan, o'lchab bo'ladigan xatti-harakatlar orqali amalga oshirilishi lozim. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida rag'batlantirish, mustahkamlash, takrorlash kabi mexanizmlarni asosiy pedagogik vositalar sifatida ilgari suradi. Aynan shu jihatlar sababli behavioristik g'oyalar an'anaviy ta'lim tizimida intizomni ta'minlash, o'quv faoliyatini boshqarish va o'quvchilarda barqaror ko'nikmalarni shakllantirishda keng qo'llanilgan. Uotsonning fikricha, to'g'ri tashkil etilgan tashqi muhit va maqsadli pedagogik ta'sir orqali istalgan xulq-atvor modelini shakllantirish mumkin ¹.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar sharoitida ta'lim mazmuni va shakllari tubdan yangilanayotgan bo'lsa-da, behavioristik yondashuvning ayrim tamoyillari zamonaviy ta'lim texnologiyalarida o'z aksini topmoqda. Xususan, natijaga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, reyting asosida baholash va motivatsiyani boshqarish tizimlarida behaviorizm g'oyalarining izlarini kuzatish mumkin. Shu bilan birga, mazkur nazariya shaxsning ichki psixik jarayonlarini yetarli darajada hisobga olmagan sababli tanqidiy yondashuvlarni ham keltirib chiqargan.

¹ Watson J. B. *Behaviorism*. — New York: W. W. Norton & Company, 1930. — 24–27-b

Shunga qaramay, behaviorizm ta'lim jarayonida amaliy samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan yondashuv sifatida ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, unda J.B. Uatsonning behavioristik qarashlari zamonaviy ta'lim paradigmalari bilan qiyosiy tahlil qilinib, ularning bugungi pedagogik amaliyotdagi o'rni va imkoniyatlari ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot jarayonida klassik behaviorizm g'oyalarining zamonaviy ta'lim sharoitida selektiv va maqsadli qo'llanishi mumkin bo'lgan jihatlari aniqlanadi. Bu esa pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi ².

ASOSIY QISM. Behavioristik ta'lim konsepsiyasi XX asr boshlarida psixologiya fanida yuz bergan metodologik burilishlar natijasida shakllandi va qisqa vaqt ichida pedagogik nazariyalar tizimiga ham chuqur kirib bordi. Ushbu yo'nalish inson ongini to'g'ridan-to'g'ri tadqiq etish ilmiy jihatdan mushkul, deb hisoblab, ta'lim jarayonida faqat tashqi kuzatiladigan xatti-harakatlarni o'rganishni asosiy maqsad qilib qo'ydi. Mazkur yondashuvning nazariy poydevori tajriba, kuzatuv va takrorlanadigan natijalarga tayanganligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan behaviorizm ta'lim jarayoniga qat'iy tartib, rejalilik va natijani aniq o'lchash imkonini olib kirdi.

Behavioristik nazariyaning markaziy g'oyalaridan biri shundan iboratki, o'quvchi xulq-atvori tug'ma emas, balki muhit ta'siri va o'rganish jarayonida shakllanadi. Bu qarash ta'limda tarbiya va o'qitishning hal qiluvchi rolini asoslab berdi. Ayniqsa, **J.B. Uatson** tomonidan ilgari surilgan fikrga ko'ra, inson xulq-atvorini boshqarish mumkin bo'lgan jarayon sifatida ko'rish pedagogik ta'sir imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Unga ko'ra, maqsadli tashkil etilgan ta'lim muhiti orqali o'quvchida istalgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish mumkin, bunda rag'bat va jazolash mexanizmlari asosiy vosita vazifasini bajaradi ³.

Behavioristik yondashuv ta'lim jarayonini "stimulus–reaksiya" modeli asosida izohlaydi. Ya'ni, o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriq, ko'rsatma yoki savol tashqi ta'sir (stimulus) bo'lib, o'quvchining javobi esa reaksiya sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu model asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quv faoliyati izchil va bosqichma-bosqich olib boriladi. Har bir to'g'ri bajarilgan harakat mustahkamlanadi, noto'g'ri harakat esa tuzatilib boriladi. Bu holat, ayniqsa, boshlang'ich ta'limda, kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishda hamda takroriy mashqlarni talab qiladigan fanlarni o'qitishda yuqori samaradorlik ko'rsatgan.

² G'ulomov A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili. Psixologiya va ta'lim metodologiyasi masalalari*. — Toshkent: O'qituvchi, 1987. — 56–58-b

³ Watson J. B. *Behaviorism*. — New York: W. W. Norton & Company, 1930. — 42–45-b

Zamonaviy ta'lim tizimida behavioristik g'oyalarning ahamiyati asosan amaliy natijadorlik bilan belgilanadi. Bugungi kunda kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilayotgan ta'lim jarayonlarida aniq natijaga yo'naltirilganlik muhim mezon sifatida qaralmoqda. Aynan shu jihat behaviorizm bilan mushtarakdir. Ta'lim natijalarini reyting asosida baholash, test texnologiyalaridan foydalanish, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari behavioristik yondashuv elementlarini o'zida mujassam etadi. Bu esa mazkur nazariyaning zamonaviy ta'lim amaliyotida to'liq inkor etilmaganini, balki transformatsiyaga uchraganini ko'rsatadi ⁴.

Shu bilan birga, behavioristik qarashlar pedagogikada bir qator ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'lgan. Asosiy tanqid shundan iboratki, mazkur yondashuv shaxsning ichki psixik jarayonlari – tafakkur, hissiyot, motivatsiya va ijodiy faoliyatni yetarli darajada hisobga olmaydi. Ta'lim jarayonini faqat tashqi xatti-harakatlar bilan cheklash o'quvchini passiv ijrochi darajasida qoldirishi mumkin. Shu sababli XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab behaviorizm g'oyalari kognitiv va gumanistik ta'lim nazariyalari bilan qiyosiy tahlil qilina boshlandi. Biroq bu tanqidlar behaviorizmning ilmiy ahamiyatini butunlay inkor etmaydi, balki uni muayyan chegaralarda qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Pedagogik adabiyotlarda ta'kidlanishicha, behavioristik yondashuv intizom, mas'uliyat va o'quv faoliyatining tashkiliy tomonlarini samarali boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Xususan, dars jarayonida aniq qoidalar, baholash mezonlari va rag'batlantirish tizimining mavjudligi o'quvchilarda barqaror o'rganish odatlarini shakllantiradi. O'zbek pedagogik tafakkurida ham ta'lim jarayonining tartibli va rejalashtirilgan bo'lishi alohida ahamiyat kasb etgan bo'lib, bu jihat behavioristik yondashuv bilan ma'lum darajada uyg'unlashadi ⁵.

Zamonaviy ta'limda behavioristik qarashlardan foydalanish selektiv xarakter kasb etmoqda. Ya'ni, bu yondashuv to'liq holda emas, balki maqsadga muvofiq elementlari asosida qo'llanilmoqda. Masalan, raqamli ta'lim platformalarida o'quvchining har bir to'g'ri javobi avtomatik ravishda baholanadi va rag'batlantiriladi. Bu esa klassik behaviorizmga ilgari surilgan mustahkamlash tamoyilining zamonaviy ko'rinishidir. Shu bilan birga, o'quvchining mustaqil fikrlashi va ijodiy faolligi boshqa pedagogik yondashuvlar orqali qo'llab-quvvatlanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda XX asr boshlarida shakllangan behavioristik yondashuv asoschisi **J.B. Uatson** qarashlarining zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Uatson

⁴ G'ulomov A. *Hozirgi o'zbek pedagogik fikri va ta'lim metodlari*. — Toshkent: O'qituvchi, 1989. — 73–75-b

⁵ Asqarova M. *Ta'lim nazariyasi va amaliyoti masalalari*. — Toshkent: Fan, 2005. — 101–104-b

tomonidan ilgari surilgan xulq-atvorni tashqi muhit ta'siri orqali shakllantirish g'oyasi bugungi ta'lim amaliyotida ham muayyan darajada o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ayniqsa, ta'lim jarayonini aniq natijalarga yo'naltirish, o'quvchilar faoliyatini boshqarish va baholashda behavioristik yondashuv elementlari samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Xulq-atvorni kuzatish va o'lchash mumkin bo'lgan hodisa sifatida talqin qilish Uotson qarashlarining metodologik asosini tashkil etadi. Bu yondashuv ta'lim jarayonida subyektiv baholashdan ko'ra obyektiv mezonlarga tayangan holda natijalarni aniqlash imkonini beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi, o'quvchilarning aniq ko'nikma va malakalarni egallashiga qaratilgan talablari behavioristik tamoyillar bilan uzviy bog'liqdir. Rag'batlantirish, mustahkamlash va takrorlashga asoslangan metodlar bilim va ko'nikmalarni barqaror shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida behaviorizmning cheklangan jihatlari ham ilmiy asosda yoritildi. Uotson nazariyasida shaxsning ichki psixik jarayonlari, bilish faoliyati va individual tafakkur xususiyatlarining yetarli darajada hisobga olinmasligi bugungi pedagogik talablar nuqtayi nazaridan muhim muammo sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ta'lim shaxsga yo'naltirilgan, reflektiv va ijodiy yondashuvlarni talab etar ekan, behavioristik g'oyalarni mutlaq tarzda qo'llash maqsadga muvofiq emasligi aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari behavioristik yondashuvni zamonaviy ta'lim tizimida integrativ asosda qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Ya'ni, Uotson qarashlari kognitiv va gumanistik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirilgan holda qo'llangandagina ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Xususan, intizomni shakllantirish, o'quv motivatsiyasini kuchaytirish va o'quv faoliyatini tizimli boshqarishda behavioristik mexanizmlar amaliy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, J.B. Uatsonning behavioristik qarashlari zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotida tarixiy-nazariy asos sifatida muhim ilmiy qiymatga ega. Ushbu qarashlar bugungi pedagogik jarayonni chuqurroq anglash, ta'lim metodlarini tanlash va ularni ilmiy asosda takomillashtirishda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari pedagogika va psixologiya sohasidagi keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy xulosa va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Watson J. B. *Behaviorism*. — New York: W. W. Norton & Company, 1930. — 24–27-b

2. G'ulomov A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili. Psixologiya va ta'lim metodologiyasi masalalari*. — Toshkent: O'qituvchi, 1987. — 56–58-b
3. Watson J. B. *Behaviorism*. — New York: W. W. Norton & Company, 1930. — 42–45-b
4. G'ulomov A. *Hozirgi o'zbek pedagogik fikri va ta'lim metodlari*. — Toshkent: O'qituvchi, 1989. — 73–75-b
5. Asqarova M. *Ta'lim nazariyasi va amaliyoti masalalari*. — Toshkent: Fan, 2005. — 101–104-b
6. Karimov B. **Sportchilarni psixologik tayyorlash nazariyasi va amaliyoti**. — Toshkent: Fan, 2018. — 72–73-b